

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

УДК 347.628

ФАКТИЧНІ ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВАХ

Анастасія ГРИГОР'ЄВА,

здобувач відділу проблем приватного права

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

SUMMARY

The scientific article examines the legal regulation of the actual marriage in Ukraine, Russia, and in some countries of the European Union. The author of the article analyzes the domestic and foreign regulations on family law and jurisprudence, shows the position of both domestic and foreign scholars on the feasibility and scope of legal regulation of the actual marriage. Particular attention is paid to the rights and obligations compared cohabitants and persons in a registered marriage, under the laws of different countries. Based on this, formed new approaches and proposals for improvement of the national family law, which regulates the actual marriage.

Key words: actual marital relationships, the actual marriage, cohabitation of men and women without marriage, family.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання правового регулювання фактичних шлюбних відносин в Україні, Російській Федерації та деяких країнах Європейського Союзу. Автором проаналізовано вітчизняні та зарубіжні нормативно-правові акти сімейного права, а також судову практику, наведено позиції як вітчизняних, так і закордонних науковців щодо доцільності та масштабів легального врегулювання фактичних шлюбних відносин. Особлива увага приділена порівнянню прав та обов'язків співмешканців та осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, у законодавствах різних країн. На основі цього сформовано нові підходи та пропозиції щодо удосконалення національного сімейного законодавства, яке регулює фактичні шлюбні відносини.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, фактичний шлюб, співжиття чоловіка та жінки без шлюбу, сім'я.

Постановка проблеми. З давніх часів і протягом тривалого часу саме шлюб вважався універсальним способом створення сім'ї, хоча існували і деякі види позашлюбного співмешкання. Так, у Стародавньому Римі був дозволений конкубінат, який відрізнявся від шлюбу тим, що у чоловіка було відсутнє бажання вступати в шлюб (*affection maritales*), у жінки – намір слідувати соціальному становищу чоловіка (*dignitas uxoris*), а також тим, що в цей союз вступали без мети народження дітей. Конкубінат визначався як співжиття, «дозволене законом», що означало відсутність законних перепон до вступу в шлюб. У більш пізній період, як відомо, усі релігії, що сповідалися в більшості країн світу і мали статус державних чи офіційних (християнство, іслам, іудаїзм тощо), засуджували будь-яке позашлюбне співжиття. Тому тривалий час правовий захист особам, які перебували у фактично-му шлюбі, не надавався.

На сьогодні у світі втрачається традиційне положення інституту шлюбу та з прогресуючою швидкістю з'являються нові форми організації сімейного життя, усе більшої актуальності набувають так звані «фактичні шлюби» – відносини між чоловіком та

жінкою, які проживають однією сім'єю і не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

Звичайно, вплив на розвиток сімейних відносин мають не лише суб'єктивні чинники, а й такі об'єктивні, як економічне, політичне, соціальне становище в державі. З огляду на такі фактори та відсутність стабільності на внутрішньо- та зовнішньополітичній аренах, актуальним, на наш погляд, видається проведення порівняльного аналізу щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин в Україні, деяких країнах Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), зокрема в Російській Федерації, та у деяких країнах Європейського Союзу.

Теоретичну основу статті складають праці таких учених, як З.В. Ромовська, І.А. Косарева, О.Ю. Косова, С.І. Реутов, А.В. Слепакова, Т.П. Солодкова, Н.Н. Тарусіна, А.Д. Толстая, М.В. Антокольська та інших.

Метою цього дослідження є порівняння правового регулювання фактичних шлюбних відносин країн близького та далеко зарубіжжя на основі аналізу нормативно-правових актів у галузі сімейного права для формування нових підходів і пропозицій щодо удосконалення національного сімейного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Із набранням чинності Сімейним кодексом України (далі – СК) 1 січня 2004 року фактичні шлюбні відносини, які були і залишаються досить поширеним явищем у суспільстві, отримали законодавчу підтримку щодо захисту майнових прав осіб, які спільно проживали, вели спільне господарство та вважали себе подружжям із відповідними правами та обов'язками, хоча і без обов'язкового зовнішнього оформлення цих відносин у порядку, визначеному чинним законодавством. Так, відповідно до статті 74 СК України відносини щодо спільного майна у фактичному шлюбі отримали однакове правове регулювання як між особами, які перебувають у шлюбі, так і між чоловіком та жінкою, які спільно проживають без реєстрації шлюбу [9, с. 21].

Окремими авторами зроблено висновок про те, що в СК України незареєстровані шлюбні відносини прирівняні до зареєстрованого шлюбу [19, с. 51]. Проте слід погодитись із позицією, висловленою З.В. Ромовською, яка зазначає, що фактичні шлюбні відносини (З.В. Ромовська використовує термін «цивільний шлюб») зумовлює не статус подружжя, а статус сім'ї [17, с. 14].

Український законодавець нарешті, хоча і надав фактичним шлюбним відносинам юридичних наслідків, проте не закріпив єдиного терміну для їх позначення, що створює певні труднощі у сфері правозастосування.

Так, у статті 74 СК України застосовується визначення «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі», що більше схоже на характеристику відносин жінки та чоловіка, ніж на юридичний термін. Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) у пункті 5 частини 1 статті 256 використовує визначення «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу». У пункті 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» застосовується поняття «фактичні шлюбні відносини». Так само як і у пункті 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» Верховний Суд України використав словосполучення «встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах». Тому, для зручності викладу авторського матеріалу при подальшому позначенні факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу в статті використовуватиметься термін «фактичний шлюб».

Характеризуючи фактичний шлюб за українським законодавством, та спираючись на законодавче визначення понять «сім'я» (стаття 3 СК України) та «шлюб» (стаття 21 СК України), на статтю 74 СК України, можна виокремити такі обов'язкові ознаки фактичного шлюбу,

як спільне проживання; спільний побут (господарство); взаємні права та обов'язки, притаманні подружжю, тобто особам, які здійснили державну реєстрацію шлюбу; відсутність іншого зареєстрованого шлюбу.

Перелік ознак фактичних шлюбних відносин не є вичерпним і в науці сімейного права також виділяють такі ознаки, як намір створити сім'ю, відкритість таких стосунків, їх усталеність тощо.

Хоча, не дивлячись на певну недосконалість у регулюванні фактичних шлюбних відносин за українським законодавством, термінологічну невизначеність, відсутність чіткого переліку ознак таких відносин, усе ж такі український досвід у цьому аспекті є передовим серед колишніх країн-учасниць СРСР.

Майже в усіх пострадянських країнах фактичні шлюбні відносини знаходяться практично поза межами правового регулювання, а отже і поза правовим захистом. Так, чинне сімейне законодавство РФ визнає лише шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів громадянського стану. Це положення закріплено в частині 2 статті 1 Сімейного кодексу Російської Федерації від 8 грудня 1995 року, який набрав чинності 1 березня 1996 року (далі – СК РФ). Отже, правовою охороною наділяється лише шлюбний союз, оформленому у встановленому законом порядку.

Проте, якщо звернутись до історії, відомо, що термін «фактичні шлюбні відносини» був введений у юридичний обіг із прийняттям Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку РСФСР 1926 року.

Цікавим є той факт, що в минулому столітті на початку становлення радянського законодавства в сімейних кодексах РСФСР і УРСР законодавчо були закріплені різні підходи до вирішення питання легалізації фактичного шлюбу. Так, у Кодексі законів про шлюб, сім'ю та опіку РРФСР 1926 року визнавалась юридична сила за фактичними шлюбами, а у Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 31 травня 1926 року закріплювався принцип обов'язковості реєстрації шлюбу в органах РАЦСу [11, с. 440]. Таку ситуацію щодо закріплення норми про обов'язковість реєстрації шлюбу пояснювали, зокрема, іншою, ніж у Росії, системою поглядів на шлюб, зумовленою меншою революційною активністю мас та більш суворою ставленням населення до «вільних» шлюбів. Дійсно, такий соціальний чинник міг впливати на формування законодавчої позиції, адже в Україні були менш поширеними і популярними погляди ідеологів «вільної любові», шлюб як атрибуту буржуазного суспільства, відмирання шлюбу в соціалістичному суспільстві тощо (А. Бебель, О.М. Колонтай, К. Цеткін та ін.). Однак правозастосовча практика в Україні згодом пішла шляхом суворо насадженої ідеології, а саме шляхом визнання юридичної сили за фактичними шлюбами, і залишалася на цих позиціях аж до 1944 року.

Так, до 1944 року ведення спільного господарства вважалось достатньою умовою для визнання фактичного шлюбу «дійсним», тобто з врахуванням усіх прав та обов'язків, передбаченим ним. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 року фактичні шлюбні відносини позбавлялись самостійного правового значення. Особам, які перебували в таких відносинах, надавалась можливість зареєструвати шлюб, вказавши при цьому термін перебування у фактичних шлюбних відносинах. Якщо ж така реєстрація була неможливою, наприклад, через те, що один із фактичного подружжя помер чи пропав безвісті на фронті в період війни, то цим указом другому з подружжя надавалось право звернутись до суду із заявою про визнання його (її) чоловіком (дружиною) померлої особи, відповідно до чинного раніше законодавства.

Як і Кодекс про шлюб і сім'ю від 30 липня 1969 року РСФСР, чинний СК РФ уникає використання термінів «фактичний шлюб» та «фактичні шлюбні відносини». Для позначення осіб, які перебували певний час у таких відносинах, використовується словосполучення «особи, які не перебували в шлюбі між собою». Серед випадків, коли застосовується таке словосполучення, зокрема, можна назвати необхідність встановлення походження дитини від фактичного батька (статті 48–51, 54 СК РФ).

Слід звернути увагу, що навіть спільна власність відповідно до частини 3 статті 244 Цивільного кодексу РФ виникає лише у випадках, встановлених законом, водночас як законодавство не передбачає встановлення такого режиму власності щодо позашлюбного мешкання. Так, щодо спільно нажитого майна таких співмешканців діє режим спільної часткової власності, а стосовно іншого майна – режим індивідуальної приватної власності. Значення для встановлення режиму власності для таких осіб не має і те, що вони проживали разом (однією сім'єю) тривалий час, вели спільне господарство, мали спільний бюджет, виховували спільних дітей.

Одним з основних термінів сімейного права є поняття «сім'я». Попри те, що це поняття несе велике правове навантаження, оскільки застосовується при вирішенні багатьох питань на практиці, у російському сімейному законодавстві його визначення також відсутнє [21]. Фактичні чоловік та дружина не визнаються, зокрема, і членами сім'ї, а сам факт перебування у фактичних шлюбних відносинах не підтверджується в судовому порядку.

Така ситуація викликає серед російських науковців певні дискусії щодо того, чи можна застосовувати сімейне законодавство за аналогією до відносин між членами сім'ї, чи можна визнати членами сім'ї партнерів, які тривалий час спільно проживають, ведуть спільне господарство і виховують спільних дітей, чи з точки зору російського закону це сторонні люди? Як зазначає І.А. Косарева, відповідь на це питання має бути позитивною, а особи, які перебувають у фактичних

шлюбних відносинах, повинні мати захист із боку держави [13, с. 96].

На думку С.І. Реутова, хоча реєстрація шлюбу є, безперечно, необхідною, і з суспільної позиції доцільною, незареєстрований (фактичний) шлюб не може знаходитись поза правим регулюванням, так як сім'я, що склалася на його основі, характеризується тими самими ознаками, що і сім'я, створена на основі зареєстрованого шлюбу, і виконує аналогічні функції: дітонародження, виховання дітей, взаємна матеріальна підтримка і співпраця [16, с. 90]

О.Ю. Косова вважає, що достатньо стійкий позашлюбний союз (не залежно від того, чи народжені і виховуються в ньому діти, чи ні), який характеризується спільністю повсякденного життя, міжстатевими контактами, взаємною підтримкою, а в цілому наявністю довіри в особистих взаємовідносинах, що орієнтовані на сімейну модель організації побуту, не може не розглядатись як сім'я, не дивлячись на недотримання відповідних процедур оформлення шлюбу. Мова йде про розуміння сім'ї в її істинно соціальному сенсі [15, с. 110]. Хоча можна навести й протилежні позиції, щодо яких фактичні шлюби (співжиття) не мають права на визнання з боку держави і суспільства [12, с. 160].

Отже, сьогодні в Росії, відповідно до її чинного законодавства, фактичні чоловік та дружина не можуть автоматично, як подружжя, бути спадкоємцями один після одного, чи як особи, які спільно проживали разом зі спадкодавцем однією сім'єю без шлюбу певний строк, не можуть також отримувати допомогу у зв'язку з втраченою годувальника в разі смерті одного з фактичного подружжя, отримувати аліменти у випадках, визначених законом для подружжя, не можуть отримувати допомогу після смерті одного з фактичного подружжя, якщо знаходились на утриманні свого фактичного чоловіка чи дружини, не можуть отримувати інформацію про свого фактичного чоловіка чи дружину від посадових осіб державних органів тощо.

На нашу думку, така обмеженість прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, у російському законодавстві не відповідає дійсним потребам часу та суспільства. Дивно, але саме в Росії право не враховує актуальні соціальні тенденції до збільшення фактичних шлюбів і не реагує на них. Відсутність правових норм щодо їх регулювання не може замінюватись і судовою практикою, яка не є джерелом російського права.

Як зазначає Н.Н. Тарусіна: «фактичний шлюб... підданий сьогодні правовій дискримінації» [20, с. 60]. Тому питання легалізації фактичних шлюбних відносин у Росії піднімається багатьма авторами, наприклад, М.М. Виборновою пропонується навіть прийняти спеціальний закон «Про фактичні шлюбні відносини», у якому повинно бути закріплено поняття фактичного шлюбу, умови дійсності фактичного шлюбу, форма і

порядок встановлення фактичних шлюбних відносин, підстави і порядок їх припинення, права й обов'язки фактичних чоловіка та жінки тощо [7].

На жаль, серед країн-учасниць СНД ситуація з правовим регулюванням фактичних шлюбних відносин майже не відрізняється від російського аналогу. Звичайно це можна пояснити тим, що їх законодавство за радянських часів входило до єдиної правової системи.

Так, у Білорусі законодавство також визнає лише шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану. Фактичний шлюб знаходиться поза межами правового поля, а особи, які знаходяться в таких відносинах, білоруським законом не розглядаються як «осередок суспільства».

Так само і сімейні кодекси Азербайджанської Республіки, Вірменії, Республіки Молдова, Цивільний кодекс Грузії та інше законодавство країн-учасниць СНД не визнають фактичні шлюбні відносини і не надають їм правового значення. На сьогодні лише в Україні визнаються фактичні шлюбні відносини на юридичному рівні. Оцінюючи ставлення до вирішення проблеми фактичних шлюбів у Росії та інших країнах СНД, на наш погляд, можна констатувати, що український законодавець зайняв найбільш виважену юридично та далекоглядну позицію щодо цього питання, оскільки він визнав юридичні наслідки за фактичним шлюбом, що є початком та дає можливість рухатись у напрямку подальшого розвитку їх законодавчого регулювання.

З.В. Ромовська зазначає: «Багатовікова практика життя засвідчила, що ні фізичні покарання, ні штрафи, ні суспільний осуд не стали на перешкоді цьому несанкціонованому церквою чи державою співжиттю чоловіка та жінки. Такий союз ніколи не потребував будь-чийого освячення, тому не міг бути об'єктом узаконення. Він вистояв лише тому, що довів свою здатність виконувати ті самі функції, що й шлюб. Отже, має право на подальше існування. А думку, про те, що саме СК України призвів до різкого зростання кількості фактичних шлюбів, не можна сприймати серйозно» [17, с. 14].

Кількість людей, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, збільшується у всьому світі і не завжди має значення при цьому рівень життя в певній країні. Тому цілком виваженим й обґрунтованим, на нашу думку, є рішення тих держав, які легалізували положення осіб, які перебувають у фактичному шлюбі. Першою державою в Європі, яка зважилась на цей крок, стала Швеція (1987 рік), за нею слідували Норвегія, Нідерланди, Угорщина, Бельгія, Франція, Португалія та інші держави. Можна стверджувати, що більшість країн Європи вже легалізували положення таких осіб, а ті які ще цього не зробили – стоять за крок від цього, адже визнання державою таких сімейних союзів цілком може вважатись показником її прогресивності, оскільки така держава захищає інтереси не лише більшості, але й меншості.

Щодо особливостей правового регулювання фактичних шлюбних відносин, то в деяких європейських країнах цьому питанню присвячені спеціальні закони [10], в інших – розділи або параграфи (окремі статті) у цивільному або сімейному кодексах [8].

Більше того, у зарубіжному сімейному законодавстві вже давно намітилась тенденція на визнання юридичних наслідків за позашлюбними союзами, правовий статус яких може бути різний. Окремі види таких сімейних союзів (осіб як різної, так і однієї статі) можуть передбачати наявність особливого способу (процедури) його укладення: письмова згода (Франція), заява (Бельгія, Ісландія, Люксембург), святкова церемонія (Данія, Нідерланди), або і не передбачати, а визнаватись постфактум (Угорщина, Італія, Португалія, США, Швейцарія) тощо [14].

Тепер звернемось детальніше до законодавства деяких зарубіжних країн щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин.

Так, у Франції законодавець вніс зміни до Цивільного кодексу законом від 15 листопада 1999 року, доповнивши кодекс Титулом XII «Про цивільний пакт солідарності і про співжиття». Договір про співжиття (або пакт солідарності) є альтернативою шлюбу і також підлягає державній реєстрації. Цей договір укладається між двома фізичними повнолітніми особами різної чи однієї статі та спрямований на організацію їхнього спільного життя. Наведені чіткі умови укладення такого договору: 1) укладається повнолітніми дієздатними особами різної або однієї статі, які не перебувають у забороненому ступені спорідненості; 2) такі особи не перебувають у шлюбі з іншими особами, а також не уклали іншого договору про спільне життя. Співжиттям визнаються фактичні шлюбні відносини, які мають стійкий та тривалий характер. Бажаючи офіційно визнати статус співмешканців повинні звернутись із відповідною заявою до суду та отримати рішення. Договір про співжиття набуває чинності з моменту внесення відомостей до спеціального реєстру, тобто вже після його реєстрації. Слід зазначити, що цим законом було надано можливість одностатевим парам легалізувати своє співжиття шляхом його реєстрації.

Проте не зважаючи на все це, права співмешканців обмежені в порівнянні з правами осіб, які перебувають у шлюбі. Фактичні чоловік та дружина не пов'язані особистими немайновими відносинами як особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, у них немає права на спільне прізвище, отримати право до репродуктивних технологій батьківства можливо лише за умови спільного проживання не менше двох років, режим спільної власності поширюється лише на речі домашнього побуту, які куплені після укладення такого договору, право слідування оренди жилого приміщення виникає в співмешканця в разі, якщо він проживав із померлим партнером не менше одного року на мо-

мент відкриття спадщини, інше майно співмешканець не наслідуює, та багато інших обмежень [22]. Тобто у Франції існує досить багато обмежень для фактичного подружжя і його зовсім не можна прирівнювати до зареєстрованого шлюбу.

Лідеркою серед європейських країн за кількістю громадян, які проживають у фактичному шлюбі (співжитті), усе ж таки була і залишається Швеція. На відміну від більшості країн світу, у Швеції, окрім визнаного державою фактичного шлюбу, також поширені та дозволені одностатеві шлюби (як офіційний, так і фактичний). З 2009 року лютеранська церква визнає одностатевий церковний шлюб, що є вищою формою толерантності.

Обирати цивільний шлюб як альтернативну форму сімейних відносин у Швеції почали ще з 1960-х років. Це був видимий зсув у нормативній поведінці стосовно формування та сприйняття родини. Пізніше ця тенденція поширилася в Данії, трохи пізніше – у Норвегії [1, с. 158]. Швеція стала першою державою, яка офіційно визнала фактичні шлюбні відносини, прийнявши в 1987 році Акт, який регулював відносини між такими особами (*Lagen om gemensamma hem (The Cohabitees (Joint) Homes Act of 1987)*) [3].

У Швеції співжиття поділяється на два типи: «*särbo*» та «*sambo*», де «*särbo*» – це сімейна пара, яка офіційно не зареєструвала свої відносини та проживає в різних домогосподарствах, «*sambo*» – сімейна пара, яка не зареєструвала свої відносини та проживає в одному домогосподарстві. «*Särbo*» як форма сімейних відносин поширена серед шведських пар, у яких вже є діти від попереднього офіційного чи цивільного шлюбу, і вони не хочуть переїжджати до нового партнера чи партнерки з дітьми [5].

Так, ознаками сімейної пари «*sambo*», крім іншого, є такі: співжиття осіб, які є повнолітніми; стійкий характер відносин, пара проживає разом тривалий період часу, не приховує таких стосунків від оточення та сприймає себе саме як подружжя. Такі відносини автоматично підпадали під дію Акту про співжиття 1987 року, відповідно до якого не потрібно було ніякої церемонії або реєстрації союзу.

Закон також встановлював деякі додаткові умови, а саме: емоційні стосунки повинні мати тривалий характер; пара повинна мати спільне місце проживання (домогосподарство); спільний бюджет. У крайньому випадку, повинна бути свого роду фінансово-практична співпраця в домогосподарстві.

Співмешканці, які не бажають, щоб їх відносини регулювались законом про співжиття, можуть укласти між собою відповідний правочин.

Слід також зазначити, що закон встановлює і певні обмеження для фактичного подружжя, які стосуються вільного (навіть безкоштовного) використання спільних ресурсів у період співжиття; права просити про поділ спільно нажитого майна чи права на половину житла чи

предметів побуту, придбаних для спільного використання, у разі якщо співжиття припиняється тощо. Співжиття також не включає в себе право взяти прізвище один одного, автоматичне спадкування один після одного за законом, спільне оподаткування чи виконання спільно взятих зобов'язань [2].

Деякі зміни вніс закон, який стосувався реєстрації такого партнерства, від 1 січня 1995 року. Із прийняттям цього закону фактичний шлюб підлягає реєстрації. Зареєстроване партнерство тепер включає більшість правил, які відповідають шлюбу. Наприклад, зареєстровані партнери повинні дбати один про одного, мають право на половину майна, яке зареєстроване на іншого з партнерів, мають право на спадкування за ним за законом, а не лише за заповітом, а також право на спільне прізвище. Вони розглядаються як пара стосовно оподаткування та з питань соціального забезпечення. Деякі правила пропонують більшу свободу та бажання жити разом, в той час як інші покладають більшу відповідальність та зобов'язують до поваги. Проте існують і чіткі відмінності між шлюбом і зареєстрованим співжиттям (партнерством): немає весілля – лише цивільна церемонія; такі пари не можуть скористатись послугами штучного запліднення; такі пари не визнаються владою інших країн. Відповідно до цього закону зареєстровані партнери не могли стати опікуном дітей один одного, а також не мали права усиновляти дітей взагалі. Таке положення було змінено актом міністерства юстиції від 2003 року, який надав право фактичному подружжю як всиновлювати дітей один одного, так й інших.

Щодо спадкування, то якщо один партнер із такого зареєстрованого партнерства помирає, той, що його пережив має право на пенсію, проте протягом обмеженого періоду часу (зазвичай це 12 місяців) після смерті, але якщо партнер помирає внаслідок аварії на роботі (промислової травми), інший партнер має право на пожиттєву матеріальну допомогу.

В Іспанії було прийнято декілька нормативно-правових актів, які регулюють відносини альтернативні зі шлюбними. В основному це стосується земель, які мають статус автономії, наприклад, Закон Каталонії «Про стабільні парні союзи» 1998 року, Закон Арагона «Про пари, які не перебувають у шлюбі» 1999 року та інші [4, с. 149]. При цьому нормативно-правові акти, які встановлюють права співмешканців (фактичного подружжя) стосуються не лише гетеросексуальних пар, а й гомосексуальних. Так, встановлюючи положення таких союзів, іспанське регіональне законодавство надає право фактичним співмешканцям реєструвати свої відносини в адміністративному порядку. Закон також встановлює ряд обмежень для фактичного подружжя, що стосується усиновлення та питань оподаткування. При цьому в Іспанії надається медична допомога будь-якій особі, яка не має страхового полісу, проте живе з

особою, яка має такий поліс, у фактичному шлюбі [2, с. 80]. Закріплені також і права фактичного подружжя, наприклад, право опіки над іншим у подружжі в разі втрати дієздатності, можливість скласти спільний заповіт та спадкувати один після одного (одну четверту спадкового майна), колишні співмешканці також пов'язані аліментними зобов'язаннями [13, с. 98].

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна констатувати, що в зарубіжних країнах законодавець по різному відреагував на реальні зміни в суспільному інституті сім'ї та шлюбу. Як зазначає І.А. Косарева, легалізуючи фактичний шлюб, право багатьох держав передусім впорядкувало майнові відносини партнерів, врегулювало питання виховання і утримання неповнолітніх дітей, а також вирішило проблеми надання, або навпаки, позбавлення фактичних шлюбних союзів визначених пільг та привілеїв [13, с. 97].

Дійсно, у наш час зміна традиційно-консервативних положень сімейного права, зокрема юридичне визнання фактичних шлюбних союзів є більше вимушеною мірою, яка обумовлена необхідністю приведення законодавства у відповідність до реалій сьогодення. Більш детальне регулювання фактичних шлюбних відносин не обов'язково має означати для суспільства відмову від офіційного шлюбу, а навпаки – лише детальніше впорядковуватиме права і обов'язки осіб, які в таких відносинах перебувають. На наш погляд, прогресивним, але й обґрунтованим кроком для українського законодавця було б закріплення на законодавчому рівні можливості укладення «договорів про партнерство» (*термін умовний* – А. Г.) між повнолітніми чоловіком та жінкою, на прикладі Франції чи Іспанії, але з урахуванням національних звичаїв та правових традицій, таких як неприпустимість укладення шлюбу чи перебування у фактичних шлюбних відносинах осіб однієї статі. Як зазначає З.В. Ромовська, при розробці проекту Сімейного кодексу України надходили пропозиції від товариства геїв та лесбіянок про виключення з тексту проекту закону застереження щодо неможливості колізії з моральними засадами суспільства, однак вони були правомірно відхилені [18, с. 21]. Цілком поділяємо також думку В.А. Ватраса, який стверджує, що законодавець у ч. 4 ст. 3 та ч. 9 ст. 7 СК України виключив можливість не лише перебування в шлюбі таких категорій осіб, але й повну неможливість віднесення цих форм людського співжиття до підстав створення сім'ї, оскільки вони є такими, що суперечать моральним засадам суспільства [6]. Отже, повертаючись до юридичного оформлення співжиття, слід зауважити, що договір про співжиття, який може бути укладений виключно між чоловіком та жінкою, дозволить гарантувати мінімальні соціальні права та гарантії особам, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Розвиток вітчизняного сімейного права, із врахуванням зарубіжного досвіду, має йти таким шляхом, щоб у подальшому можна було б уникнути

ти зтяжних судових процесів поділу майна й нелегкої процедури доказування факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, зокрема, у випадку їх припинення. Такі особи матимуть можливість на власний розсуд врегулювати також питання спадкування, аліментів, наслідки розірвання такого договору тощо.

Список використаної літератури

1. Bernhardt E. Cohabitation and marriage among young adults in Sweden: attitudes, expectations and plans. *Nordic demography: trends and differentials* / E. Bernhardt // *Scandinavian Population Studies*. – Oslo : Unipub, 2003. – P. 158.
2. Equality for lesbians and gay men. A relevant issue in the civil and social dialog / editing team: J. Nico, K. Beger, K. Krickler, J. Lewis, M. Wuch. – Brussels, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilga-europe.org/content/download/409/1857/file/1998%20Equality%20in%20EU%20English.pdf>.
3. Lag om sambors gemensamma hem (Cohabitees (Joint Home) Act), SFS 1987:232. Swedish statutes in translation. – (Svenska författningar i översättning till främmande språk) Ds 2001:7 (Ministry Publication Series). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.regeringen.se/content/1/c6/05/47/82/fe3c5e91.pdf>.
4. Алексеев И.А. Гей-брак. Семейный статус однополых пар в международном национальном и местном праве / И.А. Алексеев. – М., 2002. С. 148–150.
5. Боренкова А. Форми сімейних відносин у Швеції (на прикладі офіційного чи цивільного шлюбів) / А. Боренкова, Т. Марценюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1709/1/Martseniuk_Formy%20simeinykh%20vidnosyn.pdf.
6. Ватрас В.А. Особенности суб'єктного склада подружніх і прирівняних до них правовідносин / В.А. Ватрас // *Юридичний журнал*. – № 2. – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3130>.
7. Выборнова М.М. Фактический брак мужчины и женщины в гражданском и семейном законодательстве и доктрине : автореф. дис. ... юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.М. Выборнова. – М., 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissertcat.com/content/fakticheskii-brak-muzhchiny-i-zhenshchiny-v-grazhdanskom-i-semeinom-zakonodatelstve-i-doktri>.
8. Гражданский кодекс Франции (Code Civil des Francais) от 21 марта 1804 г. (действующая редакция с изменениями, внесенными Законом от 24 ноября 2009 г.) // *Le Service Public de la diffusion du droit // droit francais // les codes en viquer* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legifrance.gouv.fr/>; *Гражданский кодекс Бельгии от 24 марта 1804 г. // Service public federal Justice*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ejustice.just.fgov.be/loi/>; *Закон Исландии 1999 г. «Об усыновлении» (Adoption Act) №. 130 // Ministry of justice and human rights* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eng.domsmalaraduneyti.is/laws-and-regulations>; *Закон Исландии «Об аренде» (Rent Act No. 36/1994)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eng.domsmalaraduneyti.is/laws-and-regulations>; *Гражданское уложение Германии от 18*

августа 1896 г. // Гражданское уложение Германии / пер. с нем. – М. : Волтерс Клувер, 2006.

9. Григор'єва А.О. Співвідношення понять «цивільний шлюб», «співжиття», «громадянський шлюб», «фактичний шлюб» та «конкубінат». // Підприємництво, господарство і право. - №. 12, 2013 р. – с. 21.

10. Закон Швеции от 1 июля 2003 г. «О сожительстве» (The Cohabitation Act) // НОМО-The office of the ombudsman against discrimination on grounds of sexual orientation [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.do.se/>, Закон Ирландии «О гражданском партнерстве и некоторых правах и обязанностях сожителей» 2010 г. // Civil partnership and certain rights and obligations of cohabitants Act 2010 // Irish Statute Book. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.irishstatutebook.ie/2010/en/act/pub/0024/index.html>; Закон Каталонии от 15 июля 1998 г. «О фактических союзах» // Ley «De uniones estables de pareja» // Generalitat de Catalunya [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www20.gencat.cat/docs/>.

11. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 31.05.1926 р. // Собр. Узаконений УССР. – 1926. – № 67–69. – С. 440.

12. Короткова Л.П. Семья – только в рамках закона / Л.П. Короткова, А.П. Вихров // Правоведение. – 1994. – № 5–6. – С. 160.

13. Косарева И.А. Статус фактических сожительств в России и за рубежом: проблемы и перспективы / И.А. Косарева // Вестник БДУ. Сер. 3. – 2009. – № 3 – С. 95–98.

14. Косарева И.А. К вопросу о порядке заключения брака и легитимности фактических сожительств [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.advocate-realty.ru/press/unitpress/?id=393639>.

15. Косова О.Ю. «Фактические браки» и семейное право / О.Ю. Косова // Правоведение. – 1999. – № 3. – С. 105–120.

16. Реутов С.И. К вопросу о фактических брачных отношениях / С.И. Реутов // Вопросы гражданского, трудового и колхозного права: ученые записки. – № 290. – Пермь, 1973. – С. 82–102.

17. Ромовська З.В. Україна творить європейське сімейне право / З.В. Ромовська // Право України. – №. 10. – 2013. – С. 9–29.

18. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : [науково-практичний коментар] / З.В. Ромовська. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 21.

19. Сімейне право. Нотаріат. Адвокатура. Суд. / за ред. С.Я. Фурси. – К., 2005. – Кн. 1.

20. Тарусина Н.Н. Семейное право : [учебное пособие] / Н.Н. Тарусина. – М. : Проспект: Проспектъ-Н, 2001. – 141 с.

21. Законный брак, фактический брак [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pssp.ru/useful-advice/327-zakonnyjj-brak-fakticheskijj-brak.html>.

22. Условия заключения гражданского договора солидарности (les conditions de formation du PACS) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://france-jus.ru/index.php?action=fiche&droit=71&page=fiches&type=droit>.